

*Милена Пешић**

Институт за политичке студије, Београд

ПОЛИТИЧКИ ДИСКУРС У ИСТРАЖИВАЧКОЈ ОПТИЦИ ЊЕГОВИХ САВРЕМЕНИХ КРИТИЧКИХ СТУДИЈА**

Сажетак

Полазећи од тезе да критичке студије дискурса, својим квалитативним, критичким и експланаторним приступом проучавању политичке комуникације, представљају драгоцену допуну доминантним приступима који привилегују позитивистичку парадигму и квантитативно истраживање, у раду смо настојали да пружимо сложеније увиде у научне доприносе ових студија проучавању политичког дискурса, кроз опсервирање специфичности њихових теоријско-методолошких оквира, аналитичких категорија и интерпретативних поступака. У ту сврху разматране су неке од одлика социокогнитивног приступа Теуна Ван Дајка (Teun van Dijk), когнитивно-лингвистичког приступа Пола Чилтона (Paul Chilton), дискурзивно-историјског приступа Рут Водак (Ruth Wodak) и дијалектичко-релационог аргументативног приступа Нормана Ферклафа (Norman Fairclough). У уводном делу рада пружили смо приказ општих дистинктивних одлика, главних полазишта и истраживачких интереса критичке анализе политичког дискурса. У централном делу рада полазећи од аналитичких аспеката структура политичког дискурса и њихових сложених односа са контекстуалним категоријама, аналитичко-синтетичким приступом повезали смо

* Имејл-адреса: milena.pesic@gmail.com; milena.pesic@ips.ac.rs;

** Овај чланак настао је у оквиру научноистраживачке делатности Института за политичке студије, финансиране од стране Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

семантичко-граматичке димензије текстуалне равни и когнитивно-прагматичке димензије дискурзивне равни продукције и анализе политичког дискурса, уз посебан фокус на теоријском оквиру аргументативног приступа политичком дискурсу, као својеврсне надоградње и преоквиравања постојећих концептуалних поставки и аналитичких категорија. Тиме је пружен увид у то како савремене критичке студије политичког дискурса остварују синтезу системске, али контекстуално осетљиве текстуалне анализе с једне стране и дескриптивних, нормативних и експланаторних становишта критичких друштвених истраживања са друге стране.

Кључне речи: политички дискурс, критичка анализа дискурса, језик, политика, моћ, идеологија

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Критичке студије политичког дискурса

Као интердисциплинарна област проучавања језика у друштвеној употреби, критичке студије дискурса¹ усмерене су на разумевање тога „како дискурс фигурира у друштвеним процесима, социјалним структурама и друштвеној промени” (Flowerdew and Richardson 2018, 1). Квалитативни, критички и експланаторни приступ, који одликује истраживања ових студија, чини их драгоценом допуном проучавања која привилегују позитивистичку парадигму и квантитативно истраживање у проучавању политичке комуникације. Ова теза добија на посебној тежини када се имају у виду „пост истина”, комплексност, и бројни проблематични аспекти савремене политичке комуникације, узроковани великим делом трансформативним ефектима дигиталне и умрежене комуникације, пратећим појавама медијатизације (медијским оквирима,

¹ Прелазак са ранијег назива „критичка анализа дискурса” на назив „критичке студије дискурса” Теун ван Дајк објаснио је чињеницом да пређашњи назив упућује пре на метод анализе дискурса него на критичку перспективу у области студија дискурса, на коришћење многобројних, различитих метода у оквиру хуманистичких и друштвених наука, оријентисаност на проблеме више него на дисциплину и мултидисциплинарни приступ (van Dijk 2016, 63).

манипулацијом, дезинформацијама), као и пролиферацијом популизма и разних форми антилибералних тенденција и политичких екстремизама (Sengul 2019, 1). Све сфере политичке комуникације прожете су дискурзивним стратегијама које изгледају неутралне, а у основи су идеолошке и теже обликовању друштвених репрезентација према одређеним интересима. У таквим околностима, аналитички/интерпретативни поступци експлицирања скривених аспеката језика у друштвеној употреби, која критичке студије дискурса разликује од традиционалних метода истраживања политике, показује се као посебно значајна.

Руковођени горенаведеним увидима, као основни циљ овог рада одредили смо пружање сложенијих увида у научне доприносе критичких студија дискурса проучавању политичког дискурса, кроз опсервирање специфичности њихових теоријско-методолошких оквира, аналитичких категорија и интерпретативних поступака. У ту сврху разматране су неке од кључних одлика четири водећа приступа унутар критичких студија дискурса: социокогнитивног приступа Теуна Ван Дајка (Teun van Dijk), когнитивно-лингвистичког приступа Пола Чилтона (Paul Chilton), дискурзивно-историјског приступа Рут Водак (Ruth Wodak) и дијалектичко-релационог аргументативног приступа Нормана Ферклафа (Norman Fairclough).

Полазни и централни интерес у критичкој анализи политичког дискурса представља установљавање, тумачење и објашњавање веза између језичких избора које очитују конкретни политички текстови/говори с једне стране и функција тих избора, њихових политичких ефеката у одређеним друштвеним/ политичким/ комуникативним контекстима, с друге стране. Базична питања су: „зашто је аутор текста/говорник изабрао (или је био обавезан) да користи одређену интонацију, формулацију, фразу, врсту текста а не неку другу” (Chilton and Schaffner 1997, 215), односно, на који начин језички избори стратешки функционишу с обзиром на ширу политичку културу и ужи политички контекст.

Зависно од приступа, различити концептуални аспекти добијају улогу посредовања између језика и политике: у социокогнитивном приступу то је социјална/политичка когниција; у когнитивно-лингвистичком – когнитивно процесуирање дискурса; у дискурзивно-историјском приступу – историја дискурзивних пракси (промене, интертекстуалност, реконтекстуализација, интердискурзивност) а у дијалектичко-релационом, аргументативном

приступу – дискурзивна пракса у форми практичног резоновања и одређени жанрови политичког дискурса (упоредити са: Filardo-Llamas and Boyd 2018, 315).¹

Лингвистичка анализа текста (говорног или писаног) незаобилазно је полазиште критичке анализе политичког дискурса; сваки аналитички ниво може бити релевантан у анализи, почев од интонације и лексике, преко синтаксе, реторике, до семантичке и прагматичке равни текста. Међутим, за разлику од других приступа политичком језику (реторичке студије политичког дискурса, политичка лингвистика), фокус није на приказу реторичких и аргументационих поступака као облика убеђивања и извођења закључака, већ се истражују и начини на које језички избори у производњи текста конституишу оно што га чини политичким. Ангажовање на детаљној анализи пружа за то специфичну врсту емпиријских текстуалних доказа – константног тока лингвистичког дискурса – који одсуствују у истраживањима политичких наука, резултирајући у алтернативним гледиштима, са новим начином разумевања старих проблема (Chilton and Schaffner 2002, 4).

Лингвистичка анализа у функцији је објашњења деловања политичког дискурса, а он сам сагледава се у релацијама са друштвеним праксама и структурама, као „пресецање низа комуникативних модалитета и теорија” (Wilson 2015, 776). Стога, критичка анализа политичког дискурса подразумева истовремено ослањање на друштвени теорију и на лингвистичку теорију одређеног типа (Chilton 2004).² Својим проблемским приступом и интердисци-

¹ У основи ове концептуалне релације језик – политика, стоји базична теоријско-методолошка поставка дискурса између језичке микроперспективе текста и социјалне макроперспективе, у виду контекста (ситуационог, комуникативног, социјалног и политичког) вишеструко одређујућег за текстуалну продукцију и интерпретацију. Везе се могу успоставити и са тростепеним приступом дискурсу: дискурс – социјална когниција – друштво, социокогнитивног приступа ван Дајка; текст – дискурзивна пракса – друштвена пракса дијалектичко-релационог приступа Ферклафа (Vukotić Stamatović 2020, 32), као и са његовим трима фазама критичке анализе: опис, тумачење и објашњење. О Ферклафовом тродимензионалном моделу критичке анализе дискурса погледати у: Pešić, M. 2022. “Critical discourse analysis as a critical social study: Norman Fairclough’s approach”. *Политичка ревија* 4/2022, 89–113, Београд: Институт за политичке студије.

² „С једне стране позајмљујући премисе и методе из лингвистике, а с друге стране еклектички се базирајући на читавом низу социолошких и друштвених теорија, ЦДА приступа анализи текстуалних и других остварења

плинарном поставком истраживања, она пружа општу теоријску перспективу која препознаје конструктивни потенцијал дискурса унутар друштвених пракси и између њих, али без њихове редукције на дискурзивни апсект (Farrelly 2010, 99).

Изразитим интересовањем за идеологију и односе моћи у друштву,³ истраживачки програм критичких студија дискурса генерално је усмерен на политику. Критичке студије дискурса допринеле су легитимисању друштвено ангажованог приступа анализи политичког дискурса, повезивањем лингвистичке анализе са истраживачким програмима друштвених наука, фокусирајући се на „критику односа између моћи, језика и друштвених процеса” у институционалном домену (Blommaert 2005, 34). Политичка анализа дискурса –истраживачка област пре него посебна научна дисциплина, неретко се посматра као произашла из ширег интердисциплинарног поља критичке анализе дискурса (van Dijk 1997, Blommaert 2005, 21; Wang 2016, 2770), што је разумљиво, будући да често користи њене приступе, теоријске оквири и истраживачке методе у спровођењу истраживања (друштвене теорије и културолошке студије, студије о аргументацији, когнитивни приступ, анализу метафора), са циљем декодирања моћи, идеологије и хегемоније у политичком дискурсу (Wang 2016, 2767 – 2768).

Важна одлика истраживачког програма критичких студија дискурса је вишеструка критика. У процењивању тога како актуелне дискурзивне праксе доприносе одржавању или трансформацији датог друштвеног поретка и постојећих односа моћи, критичка анализа политичког дискурса укључује дескриптивна, нормативна и експланаторна становишта критичких социјалних истраживања. Нормативна критика, која процењује друштвену стварност у односу на вредносне стандарде неопходне за „добро друштво”, проширује се на дискурс, критиком односа моћи и облика доминације који се манифестују у манипулативним дискурсима. Објашњења експланаторне критике зашто је друштвена стварност таква каква

дискурса, настојећи да у њима открије начине на које дискурси идеолошки делују” (Pešić, Stošić 2019, 393).

³ Међу водећим циљевима критичких студија дискурса су: демистификација дискурса „дешифровањем идеологија” (Wodak 2001, 10), деконструкција „дискурзивне хегемоније” (Flowerdew and Richardson 2018, 4) као и разумевање тога „како језик функционише у конституисању и преношењу знања у организовању друштвених институција или коришћењу моћи” (Wodak and Meyer 2016, 7), (погледати у Pešić 2022, 92).

јесте и како се она одржава и мења, проширују се на дискурс појашњавањем датих типова и облика дискурса као ефеката одређених друштвених узрока, и/или објашњењем одржавања или промене друштвеног поретка као делимичног ефеката дискурса. Полазећи од друштвених разлога за појаву одређених дискурса у одређеним контекстима и политичким стратегијама, као и њиховог могућег успеха, разматрају се идеје, уверења и преокупације манифестоване у дискурсима, као и реализација таквих дискурса у жанровима политичке (интер)акције, њихово „усађивање” у идентитете и стилове који доприносе одржавању и репродукцији друштвених поредака и односа моћи (Fairclough and Fairclough 2012, 79). Руковођена оваквим питањима, критичка анализа политичког дискурса развија његово интердисциплинарно критичко сагледавање, уз разматрање релација са другим друштвеним елементима (друштвене праксе, структуре и односи).

Одређења политичког дискурса

Пре разматрања проблема разграничења политичког дискурса у односу на друге типове дискурса, потребно је указати на неколико базичних одређења значења појма „дискурс”, која одређују и општи оквир садржаја појма „политички дискурс”. Као три кључна, дистинктивна момента дискурса, генерално се издвајају: целовита структура, комуникативна намера/функција и контекст (Pešić 2020, 1261). Најопштије схваћен као „језик у употреби – у говору и писању” (Fairclough and Wodak 1997, 258), појам „дискурс” користи се у различитим значењима: елемент који ствара значење друштвеног процеса; „језик повезан са одређеним пољем друштвене праксе (нпр. политички дискурс)”, и као „начин конструисања аспеката света повезаних са одређеном друштвеном перспективом (нпр. неолиберални дискурс глобализације)” (Fairclough 2016, 87). „Сваки од наведених аспеката значења појма ‘дискурс’ подразумева кључну важност контекста, који фигурира на много различитих нивоа и сходно томе је вишеструко дефинисан” (Pešić 2022, 91).

Због комплексности садржаја појма „политички дискурс” свако његово исцрпније одређење води или преширокој или пруској дефиницији (van Dijk 1997), а одликује га и базична терминолошка двосмисленост. Термин „политички дискурс” може се односити, с једне стране, на тип дискурса који припада политици

као једној од области друштвене делатности – говор, дебата, политички интервју, политички документ, итд., а с друге стране на дискурс који је по себи политички – „било који говор или текстуални аутпут који се односи на политички субјект или је политички мотивисан” (Wilson 2003, 398; 2015, 775).

Ван Дајк (van Dijk 1997) понудио је контекстуално одређење политичког дискурса у смислу посебних пракси чији су циљеви или функције првенствено политички, дефинишући га као облик политичког деловања и интеракције, односно као функционални део политичког процеса (21).⁴ Будући да не постоје структуре текста и говора које су искључиво и прототипски политичке, специфичност политичког дискурса треба, по аутору, тражити у односима између структура дискурса и структура политичког контекста. Тако се долази до „преферираних структура и стратегија, функционалних у остваривању политичких акција у политичким контекстима” (25), оних које „доносе политичке чинове и процесе са врло специфичним циљевим као што су владање, доношење закона или супротстављање” (van Dijk 2005, 732), односно са политичким циљевима.

Зависно од тога колико искључиво дефинишемо политички домен, сужаваће се и ширити опсег садржаја појма „политички дискурс”. У његовим одређењима дилема остаје отворена: да ли га ограничити на дискурс званичних политичких институција и актера, или уз дискурсе политичких институција и политичких медија укључити и оне политичких присталица који делују у политичком окружењу ради постизања политичких циљева; или пак треба укључити и све друге учеснике у политичком процесу/ комуникацији који својим тумачењима текстова и говора творе „комплементарни однос производње и рецепције” (Filardo-Llamas and Boyd 2018, 313). Бројна су мишљења да критичка анализа политичког дискурса мора, уз званичне текстове и говорнике, узети у обзир и јавност која им даје смисао, и која све активније учествује у политичким процесима посредством нових медија.

⁴ Политички текстови и (раз)говори политички су онда када су конститутивни део политичких процеса, директно или посредно функционални у њима, при чему дискурзивно-политички процеси обухватају не само званичну администрацију (управљање, законодавство, бирократија), већ и шире поље политике (политичка пропаганда, кампање, медијски наступи, утицај на грађане и јавно мњење и њихов утицај на званичну политику) (van Dijk 1997, 21-22).

Инклузивније концепције политичког дискурса сежу преко уско системске сфере политике у друге домене социјалног живота, а то имплицира укључивање низа друштвено-политичких питања и феномена у оквир истраживања, као што су идеологија неолиберализма, глобализација, миграције, расизам и ксенофобија, род и сексуалност итд. (Dunmire 2012, 740). У том случају већина истраживања критичких студија дискурса могла би се окарактерисати као анализа политичког дискурса. Ферклаф (Fairclough 2006) истиче да домен политике „није недвосмислено ограничен, већ друштвено конструисан и отворен за различите конструкције” (33). Утврђивање „политичког”, према Чилтону и Шефнер (Chilton and Schaffner 1997), резултат је процеса политизације у којем се као „потенцијално политички” показују они чиновници који укључују моћ или отпор који јој се пружа (211). Овај процес подразумева посматрање комуникативног понашања актера кроз четири стратешке функције: принуду, отпор принуди, прикривање и (де)легитимизацију (212–213).

АНАЛИЗА ПОЛИТИЧКОГ ДИСКУРСА

Структуре и стратегије политичког дискурса

Један од основних циљева критичке анализе политичког дискурса састоји се у томе да се, посредством лингвистичке анализе политичког текста/говора, установе оне дискурзивне структуре и стратегије које имају статус преферираних дискурзивних метода политичког деловања. До њих се долази анализом следећих нивоа и димензија структура дискурса: тема као семантичких макроструктура; локалних структура значења и кохерентности; текстуалних схема – суперструктура; лексикона; синтаксе; реторике; говорних чиновца (van Dijk 1997, 2001, 2002). Анализа подразумева и њихово истовремено повезивање са категоријама политичког контекста/комуникативне ситуације, као што су: општи домен; општа друштвена делатност која се остварује; актуелно окружење (време, локација); тренутне околности; актуелна интеракција; локални политички акти који се спроводе (нпр. подношење предлога у парламенту); (политичке) улоге учесника (посланик, представник опозиције); (политичка) сазнања/когниције учесника (циљеви, знања, политичка уверења и идеологије) и актуелни жанр дискурса (van Dijk 2002, 225; 2003, 214).

Теме: семантичке макроструктуре

Теме, као „семантичке макроструктуре”, односно најважније информације дискурса изведене из локалних структура значења, објашњавају укупну кохерентност политичког текста. Оне су „глобално значење” које није непосредно дато, већ се конституише у стварању и разумевању дискурса. Стога се теме могу користити као стратешка средства закључивања, или додељивања укупног значења, сходно намерама аутора/тумача текста, што омогућава утицај и манипулацију; теме могу нагласити значење, контролисати разумевање и утицати на формирање „менталних модела догађаја” којима дискурс барата (van Dijk 2001, 102).

Теме могу бити модализоване семантички модалним „операторима” (van Dijk 1997, 27) чиме се моделује „однос који се успоставља између аутора и репрезентација – на шта се обавезују у смислу истине или нужности” (Fairclough 2003, 102).⁵ У конкретним исказима, експлицитно модализовани облици (означени модалним глаголима као што су „може” или „мора” и сл.) могу се посматрати као „посредници између категоричке тврдње и порицања, и региструју различите степене привржености истини или нужности” (219). Модалност се односи на ауторитет аутора/говорника: „релациони модалитет” упућује на његов ауторитет у односу на друге, а „експресивни модалитет” на ауторитет говорника/писца у погледу истине или вероватноће представљене стварности (Fairclough 2015, 142). Односи овлашћења и моћи, на основу којих произвођачи политичког текста/говора ускраћују дозволу или намећу обавезе, нису експлицитни и та имплицитност тврдњи о ауторитету и односима моћи чини модалитет питањем од идеолошког и политичког интереса. Избори модалитета важни су и у текстуирању личног и друштвеног идентитета. Изразитију политичку функцију модални избори добијају као део политички релевантних говорних чинова као што су претње, обећања или препоруке.

Теме могу да садрже оцене, које су у функцији политички и идеолошки заснованих мишљења и ставова, и као такве су карактеристично поларизоване идеолошки и семантички, у складу са стратигијом позитивног самопредстављања и негативног представљања других. Општије посматрано, реч је о стратешком принципу сваког

⁵ Два главна типа модалитета су „епистемички” (модалитет вероватноће) и „деонтички” (модалитет нужности и обавезе).

идеолошког и политичког дискурса тзв. „идеолошком/политичком квадрату”, који генерално ограничава политички текст и говор и његову евалуацију према начелу: „истицање/ублажавање наших/њихових добрих/лоших” одлика и акција (van Dijk 1997, 28). Он очитује ефикасност у политичком процесу, на пример, у надметању за гласове, или борби за политички опстанак и легитимизацију. Емпиријска истраживања показују да опште теме, дефиниције питања, или оквири, онако како их поставља политичка елита, могу имати значајан ефекат на интерпретацију и јавно мњење о одређеној проблематици (van Dijk 2002, 228-229).

Локална значења

Локална значења – значења речи, структуре пропозиција (појмовних садржаја), кохерентност и други односи између пропозиција, резултат су избора аутора/говорника у њиховим менталним моделима догађаја или друштвено подељеним веровањима. Локална значења су и врста информација које (под контролом глобалних тема) најдиректније утичу на менталне моделе, а тиме и на ставове прималаца (van Dijk 2001, 103).

Будући да се и на овом нивоу анализе значења очитују ефекти свеукупне стратегије позитивног самопредстављања и негативног представљања других, према главној семантичкој стратегији, ставови са позитивним предикатима о себи/сопственој групи биће пре експлицитни него имплицитни, пре директни него индиректни, изречени, а не претпостављени. Истим принципом биће руковођена и варирања нивоа општости/специфичности, као и степена потпуности и експлицитности у опису људи, догађаја и поступака, зависно од тога да ли је реч о позитивним/негативним предикатима везаним за нас или друге (van Dijk 1997, 31).

Слични принципи функционишу и на нивоу односа локалне дискурзивне кохерентности. Условне релације, најчешће узрочне или временске врсте, могу бити у функцији политички пристрасних објашњења. Функционални односи генерализације и спецификације, контраста и примера такође омогућавају изражавање пристрасних менталних модела политичких догађаја и стања ствари (32). Властите негативне акције биће третиране као изузетак/ инцидент, а њихови минимализовани описи неће бити праћени генерализацијама, док ће обрнуто бити случај код описа акција других/противника.

У анализи локалних значења, као посебно значајна истичу се њихова суптилнија и индиректнија својства, односно различити облици имплицитних или индиректних значења, као што су импликације/импликатуре, претпоставке/пресупозиције и алузије, од којих свака на свој начин одражава стратешке девијације Грајсове (Paul Grice)⁶ максиме квантитета у дискурсу. Ова максима упућује на то да ако неко каже мање него што би могао/требало, слушаалац/читалац из експлицитних информација треба да изведе оне имплицитне, путем специфичних импликација. Многи облици политичке размене одражавају променљива очекивања у смислу односа према Грајсовим принципима кооперативности, а релевантни су они случајеви у којима се очекује да ће кршење максима бити примећено и да ће слушаалац претпоставити да говорник има намеру да тиме нешто испосредује. Омаловажавањем, а не кршењем максима остварују се одређени комуникативни ефекти који се називају импликатуре (Chilton 2004, 35).

Осим у горенаведеном случају, импликатуре, као имплицитна прагматичка значења, јављају се кроз интеракцију између конвенционалног значења речи и деловања одређених кооперативних максима у локалној језичкој размени. Оне су од посебног интереса за политичку интеракцију, јер омогућавају говорницима да пренесе значења без преузимања експлицитне одговорности, као и да то чине унутар групе, где би само упућени чланови могли да изведу намераване импликатуре (35). Импликатура је од интереса у разматрању политичког дискурса, јер омогућава политичким актерима да пренесу више него што говоре, а неретко се дешава да закључци који се држе одређених кооперативних максима могу настати само ако слушаалац усвоји одређену идеологију или скуп ставова и вредности. Како ван Дајк поентира, импликатуре су „политички подтекст” говора који дефинише њихове политичке функције (Mazid 2014, 151).

Пресупозиција је још један прагматички концепт који је изузетно важан у анализи политичког дискурса, јер представља „начин стратешког ‘паковања’ информација”. Неке од њих (постојање референта или пропозиције) могу се третирати као општепознате и прихваћене (Chilton 2004, 64), због чега пресупозиција има велики

⁶ Према Грајсовој теорији сарадње, комуникација укључује четири типа „максима”: максиму количине, максиму квалитета, максиму релације и максиму начина (Chilton 2004, 32).

манипулативни потенцијал. Предност употребе пресупозиције је ограничавање простора за оспоравање исказаног „јер је потребан когнитивни напор за ‘издвајање, формулисање и оспоравање пресупозиције’ али и социјални, јер оспоравање пресупозиција представља пријетњу лицу” (Vukotić Stamatović 2020, 60–61). Осим тога, важно је и стварање утиска солидарности између говорника и публике, будући да деле заједничка знања. У политичкој перспективи, пресупозиција се сагледава и као „микро-механизам у употреби језика који доприноси изградњи консензуалне реалности” (Chilton 2004, 64).

Глобалне текстуалне схеме

Глобалне шематске организације или суперструктуре свеукупне су, канонске схеме које се састоје од апстрактних конвенционалних категорија које дефинишу природу и укупну структуру семантичког садржаја (тема) сваког жанра дискурса (van Dijk 2001, 107). Неке од ових категорија су обавезне, неке су конвенционалне, а неке стратешке, као у политичким говорима или пропаганди. Опште својство им је да могу учинити значења више или мање истакнутим, сходно страначким разлозима. Начини на који су значења распоређена у тексту одређују то које су информације истакнуте и где, па тако и безначајни детаљи могу добити додатни нагласак, постављањем у истакнуте и важне шематске категорије, и обрнуто. Док глобална шематска организација дискурса, као конвенционална и контекстуално ограничена није непосредно променљива, поредак, истакнутост, врста и обим информација укључених у њене категорије могу варирати, сходно стратегији позитивног самопредстављања и негативног представљања других (van Dijk 2002, 229).

Формална структура која заокупљује посебну аналитичку пажњу критичких студија дискурса је сложени аргументативни оквир, у коме опште норме и вредности, али и идеолошки принципи функционишу као општи аргументи. Аргументативне структуре међу најтипичнијим су шематским структурама дискурса. Као једна од дискурзивних стратегија посебно детаљно се истражују у оквиру дискурзивно-историјског приступа. Анализирају се аргументативни обрасци на текстуалном нивоу, а када аргументација развија понављајуће, карактеристичне обрасце, који се називају топови, они се анализирају као дискурзивне стратегије (Wodak and

Rheindorf 2022, 54). Као обавезни елементи аргументације, у форми експлицитних или изведених премиса, топоси су налози везани за садржај, правила закључивања која повезују аргумент са тврђом, оправдавајући прелазак на закључак (Wodak 2001, 72). Као такви, топоси могу служити постизању специфичног стратегијског ефекта, а ако крше правила рационалне аргументације, постају заблуде. Попримајући снагу аргумената здравог разума, топоси постају све више натурализовани и имплицитни, па се идентификују на основу учесталости, распрострањености, лексичке конзистентности или степена имплицитности (Wodak and Rheindorf 2022, 54).

Поред глобалних, критичка анализа политичког дискурса као релевантне структуре дискурса узима у разматрање и локалне форме, као његове променљиве, површинске структуре у којима се семантичке репрезентације изражавају кроз специфичне лексикализације, синтаксичке структуре (поредак, примат, прономинални односи, активни/пасивни глас, номинализације) (van Dijk 2001, 107); кроз реторичке уређаје усмерене на наглашавање или ублажавање основних значења, као и звуковним и визуелним карактеристикама истог смерања (van Dijk 2002, 231).

Лексикон

На нивоу лексичких избора и варијација такође се очитује дејство стратегије позитивног представљања себе и негативног представљања другог. Противници/непријатељи биће описани у негативнијим терминима, док ће властита (или унтаргрупна) негативна својства и акције бити описивани еуфемизмима. Употреба специфичних лексичких варијанти може имати и различите уоквирујуће ефекте у активирању политичких ставова и идеологија, а и на саму конструкцију менталног модела догађаја. Многа својства стила и реторике нису, међутим, израз структура менталног модела догађаја или политичких репрезентација, већ су контролисани од стране различитих категорија модела контекста. Тако су улоге и идентитети учесника у парламентарним расправама вишеструко индексирани заменицама („ми” насупрот „они”); облицима обраћања и именовања и стратегијама учтивости, док су истовремено и форме изражавања политичке или друштвене инклузије или искључивања (van Dijk 2002, 232). Употреба политичке множине „ми” има много импликација на политичку позицију, савезе, супротстављености и

друга позиционирања говорника, зависно од групе која се језички конструише (ми грађани, ми демократе, ми опозиција). Принципи искључивања и укључивања одражавају стратегије моћи у актуелном политичком процесу, па се у том погледу, политичке заменице узимају као типичне деиксе политичких контекста и њихових категорија (van Dijk 1997, 34).

Реч је о томе да се политички дискурс састоји од израза генерисаних и тумачених у односу на ситуацију у којој су позиционирани аутори текста/говора и њихови читаоци/слушаоци. За таква позиционирања релевантни су „индексни изрази” као језички ресурси који се користе за извођење „деиксе” – језичког упућивања којим се генерише значење кроз ментално повезивање индексног израза са лицем (ја, ти, ми...) – персонална деикса; са социјалним релацијама и ставовима – социјална деикса; са местом и временом исказивања – просторна и временска деикса и са текућим дискурсом – дискурсна деикса (Chilton and Schäffner 2002, 30). У политичком дискурсу ове уобичајене језичке појаве носе посебно значење. Тако друштвени индексикали проистичу из друштвене структуре и односа моћи, а не само из личне дистанце/близине, па се заменице, нарочито првог лица множине могу се користити за концептуализовање групног идентитета заједнице, партије итд., било из инсајдерске или аутсајдерске позиције. Просторни индексикали односе се на политички или геополитички простор, док временска деикса може имати политички значај претпостављањем одређене периодизације, па тако, на пример, „ових дана” или „сада” може упућивати на актуелни тренутак, али и на време након избора.

Синтакса

Политичка манипулација синтаксичким стилем мање је очигледна и суптилнија од оне везане за лексички стил. Она се остварује специфичним синтаксичким операцијама, варијацијама реда речи, уметањем клауза, сложеношћу реченице и другим начинима упућивања на основна значења у реченичним структурама, активним и пасивним конструкцијама, номинализацијама, као и одговарајућом употребом заменица (van Dijk 1997, 34). Велики део синтаксичке организације има везе са концептима и комуникативним функцијама који нису директно кодирани у садржају речи, па их је стога теже установити. Основне функције наглашавања или

ублажавања, као и допринос развијању семантичке поларизације, остварују се више или мање истакнутим положајем речи и фраза, и начинима на које се фокусирају основне семантичке улоге. У том смислу релевантно је истраживање два аспекта организације реченица у политичком дискурсу: „тематске улоге” и „топикализације” (Chilton and Schaffner 1997, 223).

„Тематске улоге” односе се на то „ко (агенс) ради шта (процеси премештања, утицаја, изазивања, итд.) коме (пацијенс), где (локација), зашто (узрок, сврха), којим средством (инструментом)” (223). Начин додељивања таквих улога у тексту може се интерпретативно повезати са тврдњама које се тичу узрочности, деловања и одговорности. „Топикализација” структуре реченице, односно тематско наглашавање унутар ње, има везе са оним што говорник жели да назначи као „тему” у текућем дискурсу и са оним што жели да представи као „нове информације”. „Теме” имају тенденцију да буду први елемент у реченицама а „нове информације” да буду фонолошки наглашене или на крајњој позицији. Коришћење различите комуникативне реченичне перспективе усмерава пажњу на различите делове информације и различите учеснике процеса, па реченице имају другачије импликације. Поступак перспективизације важан је предмет истраживања у анализи политичког дискурса. „Испитивање истицања одређених делова и тематски избор у исказима политичког дискурса може да да увид и у то шта политичари садржајно претпостављају од информација у креирању дискурса, будући да је тема полазна тачка од које се даље интерпретира информација” (Vukotić Stamatović 2020, 179).

Када је реч о употреби активних и пасивних реченица и номинализација, главно питање је како је деловање репрезентовано, да ли су акције представљене на начин који спецификује или елиминише деловање актера и, сходно томе, узрочност или одговорност. Активне реченице ће повезивати одговорност деловања са (тематским) синтаксичким субјектима, док ће се пасивне реченице фокусирати на објекте таквих радњи и дефокусирати одговорност за активност тако што ће агенсе стављати на последње место у предлошким фразама, или остављајући то имплицитним (van Dijk 1997, 34). Ефекти номинализације, која глаголске процесе замењује именичком конструкцијом, више су од једноставног уклањања агенса. Номинализацијом се процес ставља у други план, представља као ентитет, што му придаје одлику безличности и неоспорности.

„Претварањем глагола у именице, говорник/писац може изразити да номинализовани ентитети реално и неопходно постоје” (Vukotić Stamatović 2020, 58) Осим тога, отвара се могућност уклањања репрезентације времена, узрочности и модалитета. Номинализације такође могу функционисати као нови учесници у новим конструкцијама и потиснути у позадину стварне агенсе, или повећати непрозирност других номинализација (Machin and Mayr 2012).

Реторика

За разлику од семантичких, синтаксичких и стилских структура, реторичке операције су генерално опционе, па стога имају превасходно персуазивну функцију. Операције понављања на нивоу гласова, облика реченица и семантичка понављања, неке су од главних стратегија скретања пажње на жељена значења, као и унапређивања њихових конструкција у менталним моделима прималаца, односно памћења у текућим покушајима убеђивања. Еуфемизми, литоте и хиперболе класичне су фигуре које се описују као „давање релативно ‘превише’ или ‘премало’ информација” (van Dijk 1997, 35), а одражавају, такође, поменуте стратешке девијације Грајсовог принципа квантитета.

Метафора, метонимија и иронија, реторичка су средства у чијој је основи нека од врста значењске замене, и као такве ангажују најсуптилније и најпродорније семантичке операције. Употреба тропа у политичком дискурсу прати свеукупне циљеве везане за позитивно самопредстављање и негативно представљање других. Наша дела и својства тежићемо да опишемо у пренесеним значењима која проистичу из концептуалних поља са позитивним асоцијацијама, док супротно важи за опис дела и својства других/политичких противника. Општије посматране, као кључни концептуални и семантички механизми у производњи политичких значења, метафоре су својеврсни „когнитивни уређаји за формирање и саопштавање концептуализација стварности” (Chilton and Schaffner 1997, 222), политички посебно значајни када је реч о њеним проблематичним аспектима. Посматране из интерактивне перспективе, метафоре омогућавају избегавање директних референци (претња лицу и претерано откривање) (221). Као „концептуални и реторички уоквирујући ‘уређаји’” (Fairclough and Fairclough 2012, 187) могу послужити за усмеравање уверења, уопште начина на

који размишљамо о сложеним питањима, задацима или односима. Оне не само да описују како политичари покушавају да ограниче наша политичка размишљања, већ и како само „уоквиривање” може пружити излаз из овог језика контроле (Wilson 2015, 779).

Говорни чиновни и интеракција

Интеракцијска димензија политичког дискурса најчешће се прагматички анализира са становишта говорних чиновна. Једно од централних питања је који говорни чиновни су пожељнији у којим жанровима политичког текста и говора. Тако владине декларације могу у великој мери бити тврдње/асертиви, а званични закони и прописи имају својства директива (наређења, наредбе, савети), док ће парламентарне дебате садржати тврдње, питања, оптужбе или извињења. Политичко неслагање карактеристично долази у облику оптужби. Осим тога, говорни чиновни и реторичка питања могу се користити за изражавање или потврђивање политичких идентитета и/или односа (van Dijk 1997, 36; 2002, 232).

Расподела говорних чиновна умногоме одређује карактер политичке интеракције, а ова природу саме политике. Оно што се обично сматра политичким „може схватити као расподела права и дужности да се говори или слуша, да се наређује или се поковава, да се доносе закони или да се поштују закони, да се публикује или буде публика” (Chilton and Schaffner 1997, 216). Директну релевантност за политички дискурс имају: репрезентативи – тврдње о истини; директиви – наредбе, захтеви; комисииви – обећања, претње; експресиви – величање, окривљавање и декларативи – проглашење устава, расписивање избора (217).

Позиционирање говорника као ауторитативног наратора, гласника и одлучујућег актера је кључно у политичкој интеракцији. Серлов (John Searle) концепт „перлокутивног ефекта” исказа централан је за анализу говорних чиновна политичког дискурса, јер указује на потенцијални раскорак између намераваног и стварног ефекта на публику. Серлови „услови успешности” такође су важни јер отварају рубрику за истраживање онога што конституише феномен кредибилности и персуазивности (Chilton and Schaffner 2002, 10). Однос између језичке структуре и илокутивне силе исказа далеко од праволинијског, али је пар „намера – могућност” кључан за проучавање политичке интеракције (Chilton 2004, 32).

Дискурзивне стратегије

Унутар савремених критичких студија политичког дискурса, аналитички концепт стратегије фигурира у оквиру различитих приступа, али и на различитим аналитичким нивоима, на макродискурзивном нивоу, нивоу дискурзивних и нивоу језичких поступака (продукционих и аналитичких). У свим овде разматраним равнима и димензијама дискурзивних структура, карактеристике политичког дискурса реализују се на локалном а анализирају на микројезичком нивоу. На макронивоу анализира се употреба макростратегија. Овај термин, односи се на „шире аргументативне стратегије” које организују употребу (...) језичких и стилистичких средстава у политичком дискурсу” (Vukotić Stamatović 2020, 68).

Једна од најчешће анализираних макростратегија је она произашла из ван Дајковог стратешког принципа „идеолошки квадрат” – „стратегија позитивног самопредстављања и негативног представљања других” и општија варијанта „стратегија поларизације” које подразумевају низ конкретних потеза које ван Дајк детаљно набројао и објаснио (van Dijk 2007) а од којих су многи и разматрани у овом делу рада.

Другу макростратегију политичког дискурса „легитимизацију/делегитимизацију” Лувен (Theo van Leeuwen) и Водак (Ruth Wodak) разложили су на четири кључна типа легитимацијских стратегија: „ауторизацију”, „рационализацију”, „моралну евалуацију” и „митопоезу”. Док се „ауторизацијом” легитимизација аргументује упућивањем на релевантни субјект или инстанцу ауторитета; „рационализација” легитимизацију везује за корисност одређене широко прихваћене друштвене праксе или општих веровања, односно упућује на тврдње или аргументе знања. „Морална евалуација” је легитимација упућивањем на одређени систем вредности, постављањем етичке основе за легитимизацију у друштвени контекст. „Митопоеза”, је легитимизација која се остварује посредством наратива, или повезивањем радње о којој је реч са прошлешћу или будућношћу, кроз приповедање (Wodak and Rheindorf 2022, 55).

Дискурзивно-историјски приступ разликује два типа дискурзивних стратегија: стратегије везане за циљеве – аргументативне стратегије, стратегије легитимизације и стратегије избегавања кривице; и стратегије везане за коришћење језичких/семиотичких средстава – „референцијалне/номинационе стратегије”; „стратегије

предикације” и „стратегије ублажавања и интензивирања” и стратегије перспективизације, уоквиривања или представљања дискурса. За разлику дискурзивних стратегија везаних за циљ, стратегије везане за језичка средства су апстрактне и шире дефинисане локалном комуникативном сврхом а реализују се кроз појединачне лексичке јединице или фразе (Wodak and Rheindorf 2022, 57).⁷

У оквиру когнитивно-лингвистичког приступа, Пола Чилтона, уместо стратегије, фигурира појам стратешких функција и њихових језичких ресурса који се континуирано јављају у анализама политичких говора и текстова. Три стратешке функције су: принуда; легитимизација и делегитимизација; и репрезентација и лажна репрезентација (Chilton 2004, 45-47).

На крају овог дела рада, потребно је осврнути се већ поменуто кључност језичког избора аутора/говорника како за продукцију тако и за анализу политичког дискурса. Критеријуми за начињене језичке изборе су бројни а међу водећима су ефикасно наглашавање или стављање у позадину политичких ставова и мишљења; персуазивни ефекти, добијање подршке, манипулација јавним мњењем, произвођење политичке сагласности или легитимисање политичке моћи. То се може реализовати избором тема, лексичких јединица, реторичких фигура, прагматичким управљањем говорним чиницима и интеракцијским самопредстављањем, што смо овде настојали да објаснимо.

Политички дискурс: језик између аргументације и акције

Приступ политичком дискурсу који је понудио Феркалф (Fairclough and Fairclough 2012, 2016; Fairclough 2018) својим новим, широко постављеним оквиром истраживања, може се сагледавати као нека врста надограђујућег преоквиривања постојећих концептуалних поставки и аналитичких категорија. Овај приступ примарно је одређен „аргументативним обртом” у трећој фази⁸

⁷ Опширније о наведеним стратегијама погледати у Wodak 2001; Wodak et al 2009; Wodak 2015; Wodak and Rheindorf 2022.

⁸ Приступ Нормана Ферклафа (Norman Fairclough) критичкој анализи дискурса карактеришу три различите фазе са три различита нагласка: улога идеолошког дискурса у репродукцији постојећег друштвеног поретка; неолиберализам и дискурс као конституент друштвених промена, и политички

Ферклафовог приступа критичкој анализи дискурса. Полажењем од одређења онога што је, према политичкој теорији, карактеристично за политику, развија се поглед на дистинктивна својства политичког дискурса. Кључна одлика политике је оријентисаност на доношење одлука везаних за акцију и утемељеност у практичном резонувању. Политичке одлуке доносе се у условима неслагања, неизвесности и ризика, што чини демократско промишљање неопходним за доношење рационалне одлуке. Политички дискурс је, стога, суштински аргументативан и – будући да је усмерен на избор везан за акцију – делиберативан (Fairclough and Fairclough 2012, 22, 25).

Овај приступ анализи политичког дискурса развијен је интеграцијом главних увида критичке анализе дискурса са аналитичким инструментима теорије аргументације (структуре и шеме аргумената, критичка питања, валидност и исправност); са теоријом делиберативне демократије и анализом јавних политика. У овој поставци теорија аргументације функционише као „систематски начин разумевања вредности, циљева, праваца деловања и репрезентација друштвене стварности” (Lewinski 2014, 174) који конституишу политичке дискурсе.

Приступ политичком дискурсу усмерен на аргументацију карактерише „интеграција критике, објашњења и акције” (Fairclough 2018, 19). Он се састоји од два основна корака: анализе и евалуације аргументације. Први корак обухвата идентификовање премиса аргумената: премисе околности, премисе циља, премисе вредности и премисе средства и циља. Структура практичног резонувања, према Ферклафу (Fairclough and Fairclough 2012) гласи: хипотеза да би акција (A – action) могла омогућити агенту постизање циљева (G – goals), полазећи од околности (C – circumstances), а у складу са одређеним вредностима (V – values), води претпостављеној тврдњи да би требало извести акцију A. (43). Контекст акције често се посматра као проблем и негативно оцењује с обзиром на вредности и циљеве агента, док се акција сагледава као решење датог проблема.

Други корак – евалуацију аргумента, чине три могућа начина критичког преиспитивања: процена рационалне прихватљивости или истинитости његових премиса и односа између премиса и тврдње; критика валидности аргумента и критика закључка аргумента

дискурс као делиберативни дискурс разматран у контексту борбе конкурентских стратегија за превазилажење кризе (Fairclough 2018).

– залагања за одређени смер акције (Fairclough 2018, 19). Критика премиса укључује „критику репрезентације, интерпретације и ‘проблематизације’ постојећег стања ствари” (Fairclough and Fairclough 2016, 194). Евалуација закључка аргумента омогућава аналитичару да, успостављајући нормативну, евалуативну и експланаторну тврдњу практичног аргумента, сагледа како се у њему остварују односи моћи, манипулација и персуазивно деловање. Закључак практичног аргумента (практични предлог) може се тестирати прагматичним аргументима последица. „Ако се у процесу разматрања испостави да би последице акције А (или спровођења предлога политике А) биле неприхватљиве, онда би радњу из предлога требало напустити или ревидирати” (192).

Велики део истраживања у оквиру критичких студија дискурса, како Ферклаф критички примећује, укључује анализу репрезентација социјалне акције и актера, без повезивања ових репрезентација са агентима, посредством њиховог практичног резоновања. Третирањем политичких дискурса као носилаца премиса у практичним аргументима, аутор им, пак, приступа као елементима резоновања и деловања политичких актера и истражује њихове конструктивне ефекте. „Ако је одређени дискурс заснован на репрезентацији контекста акције или неког пожељног циља, и ако таква репрезентација пружа друштвеним актерима мотиве да следе одређену линију акције а не неку другу, онда ће, у мери у којој ови мотиви утичу на доношење одлука и деловање, овај конкретни дискурс имати конструктивне ефекте на свет” (Fairclough and Fairclough 2016, 195).

Овакав приступ остварује генерални интерес друштвених наука за објашњавање дијалектике структуре и деловања, у виду тежње ка расветљавању односа између каузалних ефеката „поретка дискурса” као посебне врсте структуре, и деловања људи као друштвених актера и произвођача текстова (Fairclough and Fairclough 2012). Ово питање односи се на институционално „додељивање” обавеза, дужности, права, забрана и дозвола друштвеним актерима, на такве начине којима се ови – кроз политичке дискурсе који агентима обезбеђују вредности и уверења – трансформишу у њихове мотиве деловања. Према Ферклафу, политичка моћ у облику „деонтичке моћи” у средишту је политичког, као институционалног поретка и делиберативног процеса; делиберативни процеси воде

политичком одлучивању, имајући управо „деонтичке разлоге” као премисе (Fairclough and Fairclough 2016, 189).

Полазећи од аргументативне природе политичког резоновања, моћ се посматра као додељивање агентима разлога за акцију, улажењем у саме процесе њиховог резоновања. Стога се избор дискурса на које се агенти ослањају у практичној аргументацији показује као посебно значајан, будући да је аргументација повезана са интересима различитих друштвених група и агената. То води питањима типичним за критичку анализу дискурса о односима између дискурса, идеологије, доминације и манипулације.

Будући да је за политички дискурс дистинктивно промишљање о томе шта треба предузети „у контексту различитих интереса и вредности, оскудице ресурса, неизвесности и ризика” (188), ова верзија анализе политичког дискурса, као што је речено, даје примат анализи и евалуацији аргументације. Пажња се усмерава на питање „шта учинити као одговор на проблематичне догађаје и околности, с обзиром на одређене циљеве и вредности” (Fairclough and Fairclough 2012, 95). Сходно томе, репрезентације друштвене стварности сагледавају се у њиховој непосредној повезаности са оним што агенти теже да остваре и акцијама које заговарају као средства за постизање својих циљева. Стога се, као повезана са њом, уз критику деловања јавља и критика репрезентација.

Анализирање репрезентација као премиса у аргументима и критичко процењивање аргумената заснованих на таквим репрезентацијама, ојачава и систематизује нормативну и експланаторну критику дискурзивне доминације, манипулације и идеологија. У складу са овим аналитичким поставкама, манипулација се посматра као питање вредновања аргумената и искрености аргументатора – претпоставки рационалног дискурса. Критеријуми евалуације засновани су на Хабермасовој теорији комуникативног делања (погледати у Решић 2020, 1266-1267), односно концепту комуникативне рационалности – тврдњама валидности, посебно на разликовању стратешке и комуникативне говорне акције. Фокус је на манипулацији у дискурсу као „намерном обмањивању адресата, убеђивањем у нешто што је пре свега у сопственом интересу, кроз прикривену употребу комуникационих средстава која нису у складу са општепризнатим критичким стандардима рационалности” (van Eemeren 2005, xii, цитирано у: Fairclough and Fairclough 2012, 95). Користећи

манипулацију, аргументатор нарушава услов искренности и одговорности говорног чина аргументације.

Убеђивање је по Ферклафу централно за делиберацију, као и за све аргументативне жанрове, а разликовање манипулативне и рационалне персуазивности једна од важних полазница критичког преиспитивања рационалне прихватљивости или истинитости премиса и односа између премиса и тврдње у аргументацији. Премисе које садрже персуазивне дефиниције, или емотивно набијене термине, омогућавају „реторичко преобликовање описа стварности” (*rhetorical re-descriptions*) (Fairclough and Fairclough 2012, 93) које има велики потенцијал за манипулацију и обману. Преоквиравање стварности на реторички погодан начин део је и стратегије деловања – уоквиравањем контекста акције и усмеравањем аргументатора према одређеним закључцима. Из аргументативне перспективе, уоквиравање представља „селективни значај који се даје одређеним премисама у делиберативном доношењу одлука” (Fairclough and Fairclough 2016, 194). Његови појавни облици и ефекти зависе од тога које су премисе у фокусу, а метафоре су, као концептуални и реторички уоквирујући „уређаји” посебно важне у анализи политичког дискурса. Оне се јављају у премиси аргумента и у одређеним типовима аргументативних активности, и могу извршити „пресељење политичких решења за политички проблем”. Закључивања која метафоре омогућавају усмеравају закључке аргументата на начин који одговара реторичким циљевима аргументатора (187). И метафоре и оквири одређују како политички актери концептуализују околности и опсервиране циљеве и како делују.

Други важан облик манипулације је рационализација као обмањујући аргумент, чије је објашњење и анализу Ферклаф (Fairclough and Fairclough 2012) повезао са проблемом искренности или одговорности као услова извођења говорних чинова, односно са Хабермасовим виђењем искренности као предуслова рационалног дискурса. Не само аргументи, већ и објашњења могу бити рационализације, у случају када се даје лажни/неискрени разлог за објашњење неке акције. Проблем са евалуацијом аргументата је у томе што они могу бити рационално убедљиви за аргументатора чак и онда када су неисправни, уколико овај има добре разлоге да прихвати тврдњу коју дати аргументи подржавају. У том случају може бити оптужен само за „поштену грешку”, али не и за превару (97). Питање искренности аргументатора као аспекта нормативне критике

одговара Хабермасовом „критеријуму истинитости” као претпоставци рационалног дискурса. Политички дискурс може се нормативно оцењивати и на основу критеријума исправности и нормативне прикладности. Комуникативна рационалност премиса и предлога зависи од тога колико су подложни критички и утемељивању – што се више могу бранити од критике, то су рационалнији (98).

Иако се у овој верзији анализе политичког дискурса текстова/говори третирају као примери практичног аргументовања, текстуална анализа не губи важност. Напротив, како је Ферклаф истакао, евалуација аргументације нуди критичкој анализи дискурса посебно ефикасан допринос систематском проширивању фокуса нормативне и експланаторне критике на анализу текстова. Репрезентације које политички текст језички посредује анализирају се као конституенти премиса практичних аргумената и имплицитног делиберативног процеса, уместо изоловано од њих.

Фокусирање на анализу и евалуацију аргумената за акцију не значи ни редукцију политичког дискурса. Другим облицима шема аргументације које се манифестују у политичком тексту, као и другим неаргументативним жанровима повезаним са практичним аргументима, као што су наратив или објашњење, приступа се као елементима аргументативне праксе која обезбеђује или подржава одређене премисе. Фокус је, међутим, на анализи аргументативних жанрова (делиберација, преговарање) и аргументативних врста активности као најрелевантнијим типовима анализе политичког дискурса (Fairclough and Fairclough 2016, 188).

Аналитичким приказом жанра политичке делиберације, уз наглашавање његовог антитетичког карактера, Ферклаф (Fairclough and Fairclough 2012) је настојао да покаже како се он уводи у кооперативно доношење одлука у оквиру институционалних пракси дизајнираних за ову сврху, посебно оних парламентарне дебате као фундаментално делиберативне. Ово представља важан прелазак са политичке теорије о сарадњи и сукобу у процесима демократског одлучивања на начине анализе и вредновања који их укључују. При томе, нормативни модел евалуације аргументације контекстуализован је с обзиром на циљеве институција и институционална ограничења.

Аргументативни заокрет у критичком приступу анализи политичког дискурса унапредио је не само њен теоријско-методолошки оквир у смислу утемељенијег политичког реализма, већ је

отворио и нове перспективе трансдисциплинарне сарадње у његовој примени⁹. Осим тога, како сам Ферклаф истиче, критичка агенда критичке анализе дискурса може се најконкретније реализовати у сваком институционалном окружењу „омогућавањем процеса јавне расправе са систематском критиком и анализом предлога и алтернатива” (19).¹⁰

ЗАКЉУЧАК

Руковођени интересом пружања сложенијих и обухватнијих увида у релевантне аспекте и димензије политичког дискурса из угла његових савремених критичких студија, у раду смо најпре приказали саме студије. Уводни део рада садржи приказ општих дистинктивних одлика, главних полазишта и истраживачких интереса критичке анализе политичког дискурса, као и основна одређења појма „политички дискурс” и дилеме везане за опсег његовог садржаја. Ова дилема, ма колико се чинила једноставном у основи, открива дубље разлике у самом приступу феномену политичког, које у битном одређују и карактер предмета и оквира истраживања савремених критичких студија политичког дискурса.

Циљ централног дела рада представља опсервирање специфичности теоријско-методолошких оквира, аналитичких категорија и интерпретативних поступака критичке анализе политичког дискурса. Руковођени овим циљем, најпре смо приказали главне аналитичке аспекте следећих нивоа и димензија структуре политичког дискурса: тема као семантичких макроструктура; локалних структура значења и кохерентности; текстуалних схема – суперструктура; лексикона; синтаксе; реторике; говорних чинова. Аналитичко-синтетичким приступом повезали смо семантичко-граматичке димензије текстуалне равни и когнитивно-прагматичке димензије дискурзивне равни продукције и анализе политичког дискурса. Овакав приступ показује се утемељеним ако се има у виду чињеница да је анализа политичког дискурса неодвојива од

⁹ О аргументима у прилог интердисциплинарног повезивања критичке анализе дискурса и критичких студија политике погледати у Mulderrig, Montesano Montessori and Farrelly 2019, 5 –7.

¹⁰ О Ферклафовом приказу и адаптацији аналитичког оквира за организовање таквог делиберативног одлучивања видети у: Fairclough and Fairclough 2012, 202-203.

анализе текста и његових семантичко-граматичких јединица које одликује дискретно својство кохезије, као и граматичка и лексичка значења која се могу комбиновати на различите начине. Когнитивно-прагматичке јединице дискурса карактерише прогресивно својство кохерентности, и управо когнитивно-прагматичка природа дискурса исходиште је контекстуалних значења која га чине интерпретабилним. Дискурс се реализује посредством различитих врста дискурзивних стратегија, оних на макронивоу, оних везаних за одређене циљеве и оних везаних за конкретне језичке реализације.

У наставку централног дела рада уследио је приказ теоријског оквира аргументативног приступа политичком дискурсу који га третира као практичну аргументацију у процесу делиберативног доношења одлука. Тако се односи између дискурса, идеологије, доминације и манипулације сагледавају из једне другачије перспективе коју одликује већа утемељеност у политичком реализму. Теоријско-методолошки оквир овог приступа може се посматрати као својеврсна надоградња и преоквиравање постојећих концептуалних поставки и аналитичких категорија. У том смислу садржај овог дела комплементаран је претходном. Узета заједно, ова два тока опсервације назначују у чему се састоји један од главних научних и друштвених доприноса критичких студија политичког дискурса. То је начин на који се остварује синтеза системске, али контекстуално осетљиве текстуалне анализе с једне стране и дескриптивних, нормативних и експланаторних становишта критичких друштвених истраживања са друге стране.

REFERENCES

- Blommaert, Jan. 2005. *Discourse: a critical introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chilton Paul and Christina Schaffner. 1997 "Discourse and Politics", *Discourse as Social Interaction Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction Volume 2*. ed. Teun A. van Dijk, 206–230. First published in 1997. Reprinted 1997, 1998, 2000. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Chilton, Paul. 2004. *Analysing Political Discourse: Theory and Practice*. Edition published in the Taylor & Francis e-Library. <https://rmit.libguides.com/ebooks/taylorfrancis>

- Chilton, Paul and Christina Schäffner. 2002. "Introduction: Themes and principles in the analysis of political discourse". *Politics as text and talk: Analytic approaches to political discourse*, eds. Chilton Paul and Christina Schäffner, 1–41. Amsterdam: Benjamins.
- Dunmire, Patricia. 2012. "Political Discourse Analysis: Exploring the Language of Politics and the Politics of Language". *Language and Linguistics Compass* 6/11, 735–751. <https://compass.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/lnc3.365>.
- Fairclough, Norman, and Ruth Wodak, R. 1997. "Critical Discourse Analysis". *Discourse as Social Interaction*. ed. Teun, Van Dijk, (2): 258 – 284. London: Sage.
- Fairclough, Norman. 2003. *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London: Routledge.
- Fairclough, Norman. 2006. "Genres in Political Discourse". *Encyclopedia of Language & Linguistics*. ed. Keith Brown, 32 –38. Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B0-08-044854-2/00719-7>
- Fairclough, Norman and Isabela Fairclough. 2012. *Political Discourse Analysis*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Fairclough, Norman. 2015. *Language and Power*. Third edition. Oxon, New York: Routledge.
- Fairclough, Norman and Isabela Fairclough. 2016. "Textual Analysis". *Routledge Handbook of Interpretative Political Science*. eds. Bevir Mark and Roderich Arthur William, 186–198. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Fairclough, Norman. 2018. "CDA as dialectical reasoning". *The Routledge Handbook of Critical Discourse Studies*, ed. John Flowerdew and John E. Richardson, 13–25. Oxon and New York: Routledge.
- Farrelly, Michael. 2010. "Critical Discourse Analysis in Political Studies: an illustrative analysis of the 'empowerment' agenda", *Politics*. 30. 2. 98-104, London: Political Studies Association.
- Filardo-Llamas Laura and Michael S. Boyd. 2018. „Critical discourse analysis and politics“. *The Routledge Handbook of Critical Discourse Studies*. 2018, ed. John Flowerdew and John E. Richardson, 312 –327. Oxon, New York: Routledge.
- Flowerdew, John, and John E. Richardson. 2018. "Introduction". *The Routledge Handbook of Critical Discourse Studies*, ed. John Flowerdew and John E. Richardson, 1–10. Oxon and New York: Routledge.

- Lewinski, Marcin. 2014. "Review of: Isabela Fairclough and Norman Fairclough, *Political Discourse Analysis: A Method for Advanced Students*". *Cogency: Journal of Reasoning and Argumentation*, 6 (1), 169–175. London: Routledge
- Machin David, and Andrea, Mayr. 2012. *How to do Critical Discourse Analysis A Multimodal Introduction*. London: Sage Publication
- Mazid, Bahaa-eddin M. 2014. *CDA and PDA Made Simple*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Mulderrig Jane, Nicolina Montesano Montessori and Michael Farrelly. 2019. "Introducing critical policy discourse analysis". *Critical Policy Discourse Analysis*, eds. Nicolina Montesano Montessori, Michael Farrelly, Jane Mulderrig Farrelly, 1–22. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Pešić, Milena. 2020. „Razvoj pojma diskursa kao instrumenta kritičke društvene analize” *Sociološki pregled* 54(4), 1260–1278. Beograd: Srpsko sociološko društvo.
- Pešić, Milena. 2022. "Critical discourse analysis as a critical social study: Norman Fairclough's approach", *Политичка ревија* 4/2022, 89–113. Београд: Институт за политичке студије. <https://doi.org/10.22182/pr.7442022.4>
- Pešić, Milena, Sanja Stošić. 2019. „Kritička analiza diskursa i politika”, *Srpka politička misao* 4/2019, 391–407, Beograd: Institut za političke studije. doi: <https://doi.org/10.22182/spm.6532019.17>
- Sengul, Kurt. 2019. "Critical discourse analysis in political communication research: a case study of right-wing populist discourse in Australia". *Communication Research and Practice*, Volume 5. 376–392, Taylor & Francis. <https://doi.org/10.1080/22041451.2019.1695082>
- van Dijk, Teun A. 1997. "What is political discourse analysis?". *Political Linguistics* eds. Jan Bloomaert and Chris Bulcaen, 11–52. Amsterdam: John Benjamins.
- van Dijk, Teun A. 2001 "Multidisciplinary CDA: a plea for diversity". *Methods of Critical Discourse Analysis*, eds. Wodak, Ruth, Michael, Meyer, 95–120. London: Sage Publications.
- van Dijk, Teun A. 2002. "Political discourse and political cognition". *Politics as text and talk: Analytic approaches to political discourse*, eds. Chilton Paul and Christina Schäffner, 203–237. Amsterdam: Benjamins.

- van Dijk, Teun A. 2005. "Politics, ideology and discourse". *Encyclopedia of Language and Linguistics. Volume on Politics and Language*. ed. Ruth Wodak, 728–740. Boston: Elsevier.
- van Dijk, Teun A. 2007. "Ideology and discourse analysis". *Journal of Political Ideologies* 11:2, 115–140. Taylor & Francis. <https://doi.org/10.1080/13569310600687908>
- van Dijk, Teun A. 2016. "CDS: A Sociocognitive Approach". *Methods of critical discourse studies*, Third edition, eds. Ruth Wodak and Meyer Michael, 63–85. London: Sage Publication.
- Wang, Jiayu. 2016. A New Political and Communication Agenda for Political Discourse Analysis: Critical Reflections on Critical Discourse Analysis and Political Discourse Analysis. *International Journal of Communication* 10, 2766–2784. Los Angeles: USC Annenberg Press.
- Wilson John. 2003. "Political Discourse". *The Handbook of Discourse Analysis* (eds. Deborah Schiffrin, Deborah Tannen, Heidi E. Hamilton), 398–415. Oxford: Blackwell Publishing.
- Wilson, John. 2015. Political Discourse. *The Handbook of Discourse Analysis*, Second Edition. eds. Deborah Tannen, Heidi E. Hamilton, and Deborah Schiffrin, 775–794. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Vukotić Stamatović, Milica. 2020. *Diskurs parlamenta*. Podgorica: Univerzitet Crne Gore.
- Wodak, Rut. 2001. "What CDA is about – a summary of its history, important concepts and its developments". *Methods of Critical Discourse Analysis*, eds. Wodak, Ruth, Michael, Meyer, 1–13 London: Sage Publications.
- Wodak, Ruth. and Michael Meyer. 2016. "Critical discourse study: history, agenda, theory, methodology". *Methods of critical discourse studies*, Third edition, eds. Ruth Wodak, and Meyer Michael, 1–23. London: Sage Publication.
- Wodak, Ruth and Markus Rheindorf. 2022. *Identity, Politics, Past and Present*. Exeter: University of Exeter Press.

Milena Pešić*

Institute for political studies, Belgrade

POLITICAL DISCOURSE IN THE RESEARCH LENS OF THE CONTEMPORARY CRITICAL STUDIES

Resume

Starting from the thesis that critical discourse studies, with their qualitative, critical and explanatory approach to the study of political communication, represent a valuable complement to the dominant approaches that privilege the positivist paradigm and quantitative research, in this paper we tried to provide more complex insights into the scientific contributions of these studies to the study of political discourse, through observing the specifics of their theoretical-methodological frameworks, analytical categories and interpretive procedures. For this purpose, some of the key features of Teun van Dijk's sociocognitive approach, Paul Chilton's cognitive-linguistic approach, Ruth Wodak's discursive-historical approach and Norman Fairclough's dialectical-relational argumentative approach were considered. In the introductory part of the paper, we provided an overview of the general distinctive features, main starting points and research interests of the critical analysis of political discourse, as well as an insight into the basic dilemma related to the scope of the content of the term "political discourse". The central part of the work consists of two complementary parts. In the first part, we started from the presentation of the analytical aspects of the following levels and dimensions of the political discourse structure: topics, superstructures or textual schemata, local semantics, lexicon, syntax, rhetoric and speech acts. Using an analytical-synthetic approach, we connected the semantic-grammatical dimensions of the textual level and the cognitive-pragmatic dimensions of the discursive level of production and analysis of political discourse. The second part of the central part of the work is focused on the presentation of the theoretical framework of the argumentative approach to political discourse, as a kind of upgrade and reframing of existing conceptual settings and analytical categories. In the concluding review of

* E-mail: milena.pesic@gmail.com; milena.pesic@ips.ac.rs.

the insights reached in the article, as the main scientific contribution of critical studies of political discourse, we singled out the way in which is achieved the synthesis of systemic, but contextually sensitive textual analysis on the one hand, and descriptive, normative and explanatory viewpoints of critical social research, on the other.

Keywords: political discourse, critical discourse analysis, language, politics, power, ideology

* Овај рад је примљен 1. фебруара 2024. године, а прихваћен на састанку редакције 26. марта 2024. године.